

Gašper Pirč
NORMATIVNI
TEMELJI DRUŽBE
V ČASU COVID-19:
ODTUJITEV,
PONOVIJEV IN
DRUŽBENO
PRIPOZNANJE

89-102

INŠTITUT ZA FILOZOFSKE ŠTUDIJE
ZRS KOPER & AMEU-ISH
GPIRC.AF@GMAIL.COM

::POVZETEK

V PRISPEVKU BOM POKAZAL, zakaj poudarjanje potrebe po normativnem upravičenju predstavlja pomembno referenčno točko za možnost konkretnjšega razumevanja družbenih patologij in konfliktov, ki nastajajo v sodobni družbi, ki jo zaznamuje dolgotrajna kriza zaradi COVID-19, in ki ga je po avtorjevem prepričanju mogoče ustrezno razložiti le s pomočjo čvrstega normativnega programa; le-ta pa je pogojen z možnostjo lastnega upravičenja. Zdi se, da v spremenjeni politični klimi in ob novih družbenih vprašanjih, ki nam jih predstavlja sodobna družba, tako relativizacija razuma v družbi kot strog kantovski kognitivizem delujeta kot vedno bolj neustrezni skrajnosti. Pri tem pa ostaja odprto vprašanje, če je moč razviti sprejemljiv in praktično uporaben koncept komunikativne racionalnosti in razmeroma trdnih normativnih struktur družbe, brez da bi se zatekli k preveč abstraktnim, funkcionalno omejenim in pogosto nehistoričnim pristopom k moralni filozofiji. Spričo tega avtor predlaga razvoj programa kritične hermenevtike, ki ob podajanju formalnih pogojev etičnega življenja v družbi poudarja tudi pomen hermenevtičnega samorazumevanja.

Ključne besede: normativno upravičenje, Honneth, kritična teorija družbe, filozofska hermenevtika, COVID-19, ideologija

ABSTRACT*NORMATIVE FOUNDATIONS OF SOCIETY IN THE TIME OF COVID-19: ON ALIENATION, REPETITION AND SOCIAL RECOGNITION*

In the following paper, I have shown why emphasizing the need for normative justifications is an important reference point for the possibility of a concrete understanding of social pathologies and conflicts arising in modern society, affected by the long-standing crisis due to COVID-19, and for which the author believes can only be properly explained with the help of a solid normative program; the latter is conditioned by the possibility of one's own justification. It seems that in the changed political climate and with the new social issues presented to us by modern society, both the relativization of reason in society and strict Kantian cognitivism seem to be increasingly inappropriate extremes. However, the question remains whether it is possible to develop an acceptable and practically useful concept of communicative rationality in relation to solid normative structures of society, without resorting to too abstract, functionally limited and often non-historical approaches to moral philosophy. In view of this, the author proposes the development of a program of critical hermeneutics, which, while giving

formal conditions for ethical life in society, also emphasizes the importance of hermeneutic self-understanding.

Keywords: normative justification, Honneth, critical theory of society, philosophical hermeneutics, COVID-19, ideology

::HONNETHOVA TEORIJA PRIPOZNANJA IN REAKTUALIZACIJA KONCEPTA POSTVARJENJA

Četudi ima izraza *normativno upravičenje* razmeroma kratko zgodovino relativne teoretske priljubljenosti in so ga aktivneje izpostavili šele predstavniki druge in tretje generacije kritične teorije družbe v 20. Stoletju, gre pri njem za nasledek dolge tradicije iskanja ujemanja med deskripcijo obstoječih družbenih razmer in anticipacijo normativnih pričakovanj, ki so v zadnjih desetletjih vse pogosteje povezana z razumevanjem posameznika kot neohodno povezanega z obstojem v družbi in dispozicijo vzdrževanja skupnostnih vezi.

V filozofiji avtorjev kot sta hermenevtični fenomenolog Paul Ricoeur in kritični teoretik Axel Honneth – še posebno v njegovih zgodnejših delih – se zasnava družbenih krivic in zvedljivosti človeka k neustreznemu pripoznanju, dehumanizaciji in postvarjenju drugega izražata kot iztočnici za razmislek o vrednosti zdravih medosebnih odnosov, pravičnih institucij in obstoja ugodnih okoliščin za samouresničenje posameznika v sodobni družbi. Tovrstnega prepoznavanja tragične razsežnosti človekovega delovanja pa ne smemo razumeti kot zgolj dopolnilno raziskovanje lastnosti družbenega bivanja, v katerem so negativne družbene izkušnje zoperstavljene normativnim pričakovanjem, ki jih poraja predhodno podana družbena ali politična teorija, temveč se bi moralo izraziti kot vodilna naloga družbeno-političnega umevanja pritiklin sodobne družbe; pristopa, v katerem se smiselno spajata razkrivanje lastnosti eksistencialne zasnove bivanja končnega posameznika in izpostavitve pomena kolektivnega družbenega delovanja v svetu odtujajočih družbenih neenakosti in blagovnega fetišizma.

Pojem reifikacija je v zgodovino filozofske misli prišel z delom zahodnomarksističnega filozofa Györgyja Lukácsa kot specifično razvitje antropoloških in subjektivističnih odtenkov (zgodnejše) Marxove filozofije. Reifikacija ali postvarjenje kot posebna oblika odtujitve se v kapitalistični ekonomski panorami izraža na način dehumanizacije družbenega sveta in progresivne sistematizacije okostnelosti akterjev in odnosov v faktučnem življenjskem svetu. Dasiravno se koncept postvarjenja kot tipski okvir družbenih motenj, ki temeljijo na pasivizaciji posameznikov v družbi in iz tega izhajajočih strukturnih nesorazmerij ohranja pomembno mesto v tudi z delom Lukácsa navdahnjeni kritični teoriji,¹ v specifični obrani pa celo v postmarksiz-

¹ Predvsem v filozofiji avtorjev prve generacije Frankfurtske šole kot so Horkheimer, Adorno in Marcuse. Vodilni predstavnik druge generacije, Jürgen Habermas, se je zlasti v kasnejšem obdobju od marksističnih vzgibov precej oddaljil.

mu, npr. Debordovi teoriji spektakla, reifikacijo kot ključni razpravni motiv v celoti rehabilitira šele vodilni predstavnik tretje generacije frankfurtske šole, Axel Honneth. Namesto vztrajanja pri Lukácsevem razumevanju reifikacije kot univerzalne pritiktline standardiziranih procesov v kapitalističnem ustroju in objektivizacije sebstva in sveta kot posledice ekonomije in družbe blagovnega fetišizma, Honneth reifikacijo razumeva v ontološkem in antropološkem oziru – kot pozabo temeljnega pripoznanja, ki ga zaznamuje praktično, čustveno in eksistencialno razmerje z drugim in s svetom.² Reifikacija tako ne označuje več kvarnega in vseprisotnega procesa zanikanja neke izvorne in trdne identitete delavskega razreda v čvrstih strukturah družbe v kapitalistični ekonomiji, temveč negacijo gibljivega sestava primarne eksistencialne vezi s sebstvom, drugim in svetom.

Honnethu patologija postvarjanja predstavlja prehod, ki poizkuša antropološko ter ontološko utemeljiti normativno ogrodje njegove družbene filozofije pripoznanja [Anerkennung]. Reifikacija tako ne označuje več vsepričujočega patološkega stanja družbe, temveč je – vsaj v svoji celostni, radikalnejši obliki, zvestejši razmišljanjem teoretskega predhodnika – razmeroma redek pojav pozabe fundamentalnega pripoznanja, ki fungira kot motnja na drugi stopnji kognitivne percepcije oziroma kot razkorak med primarno objektivizirano interakcijo ali zaznavo in dojemom na višji spoznavni stopnji (Zurn 2015, 109). Honneth tako pod pojmom reifikacije razume skrajno obliko pozabe izvornega pripoznanja in istočasno zavzeje kognitivno-znanstvenega in formalnega pogleda na sebe, drugega in svet.

V ozadju tovrstne revizije teorije postvarjenja se skriva Honnethova lastna teorija pripoznanja, ki jo je razvijal in razširjal vse od prelomnega dela *Kampf um Anerkennung* [Boj za pripoznanje] iz leta 1992.

Kakšen pomen ima pri vsem tem teorija postvarjenja? Kot sem omenil že v uvodu, je Honnethova filozofija pripoznanja izvorno naravnana na negativni izraz oziroma na trenutek kršenja formalnih pogojev družbene etike, ki omogočajo zdrave socialne odnose in razvoj identitete – tako raziskava družbenih nesorazmerij, krivic in trpljenja predhodi pozitivni normativni filozofiji, s tem pa tudi razkrija globino patoloških družbenih praks in ovir na poti do samouresničitve (Deranty 2016, 41–55; gl. tudi Honneth 1996, xviii–xix, 161–70). Spomnimo se, Honnethov namen je na osnovi diagnoze družbene realnosti postaviti formalno koncepcijo etičnega življenja, ki se izogne deontološki logiki minimalnih moralnih norm.³ Eden od problemov, ki nastane pri tovrstnih ambicijah, je problem, ki vselej preti avtorjem s »težkimi«³ normativnimi določili – problem upravičenja izhodiščne matrice in predvsem ciljev delovanja v družbi (npr. težnje po ohranitvi

² Glej Honneth, Axel. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. New York: Oxford University Press, str. 21–85. Glede Lukácseve teorije reifikacije glej Lukács, György. 1971. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge, MA: MIT Press, str. 83–222.

³ Zanimivo je primerjati Honnethov pristop z delom avtorja, ki ga pogosto sicer uvrščajo med komunitarce, Michaela Walzerja. Prim. Walzer, Michael. 1994. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame in London: University of Notre Dame Press.

identitete in pristopa k samorealizaciji). Ker Honnethove sfere in principi medsebojnega pripoznanja dišijo po substancializaciji etičnih vrednot, ki jih kasneje upravičuje z nezanesljivo hermenevtiko zgodovinskega razvoja, jih sprva potrjuje s psihološkimi teorijami avtorjev kot so družbeni psiholog George Herbert Mead, psiholog objektivnih odnosov Donald Winnicott in razvojni psiholog Michael Tomasello, pri čemer v veliki meri izostane historični moment družbenih procesov, kolektivnega razrednega boja in trpka stvarnost neoliberalne ekonomije, ki izpodbija ahistorično-antropološko sliko sveta. Honneth se je v zadnjih letih aktivno posvetil omenjenemu problemu in spremenil žarišče s psihološko-antropološke teorije pripoznanja k sociološko-institucionalnemu razumevanju družbene svobode. Eden zadnjih poizkusov, da bi teoriji pripoznanja dal trdno filozofsko jedro, je raziskava ontoloških temeljev pripoznanja v *Tanner Lectures* iz leta 2005 z naslovom *Reification: A Recognition-Theoretical View*.⁴

Koncept postvarjenja torej igra specifično vlogo pri ontološki utemeljitvi teorije pripoznanja, ki sloni na poudarjanju primarnosti afektivne in simpatetične vezi s sebstvom, drugim in svetom (gl. npr. Petherbridge 2013, 167–82; Honneth 2008). Izhodiščna uglasitev eksistencialnih razmerij si s pomočjo branja Lukácseve teorije reifikacije, Heideggerjevega poudarjanja vrženosti in temeljnosti skrbi ter praktičnega delovanja v svetu in Deweyevega pragmatizma, pa tudi doprinosa avtorjev kot sta Stanley Cavell in Michael Tomasello, pridobi veljavo fundamentalnega vzorca relacije, ki omogoča zdrav in družbeno konstitutiven razvoj osebnosti, intersubjektivnih odnosov in razmerja z naravo (kar sicer tvori poseben problem). Za predhodno oziroma temeljno pripoznanje bi lahko rekli, da služi kot četrta sfera pripoznanja, in prav reifikacija kot objektivizirana in odmaknjena otopelost služi kot njeno diametralno nasprotje in s tem, ko se prepozna kot disfunkcija med primarno zaznavo in sekundarnim kognitivnim dojetjem, predstavlja vstopno točko k razumevanju fenomena čustvenega pripoznanja.

Honnethova ontološka teorija primarnega pripoznanja kot skrajnega nasprotja reifikacije je bila – po pravici povedano, v precejšnji meri zasluženo – deležna številnih kritik tako s strani kritičnih teoretikov družbe kot fenomenologov in psihologov, po obravnavanem poizkusu pa se teme reifikacije ni več izrecno loteval.⁵ Vendarle pa menim, da Honnethovo delo ob reviziji pojma socialne patologije in izpostavitvi reifikacije kot pozabe izvornega pripoznanja še vedno poseduje določen raziskovalno-teoretski potencial in da lahko ponudi pomembne uvide za razumevanje perečega problematike kritične teorije sodobne družbe: povezave med psihološkim in antropološkim raziskovanjem čustvenega in empatičnega pripoznanja ter

⁴ Predavanje je bilo izdano kasneje v dopoljeni obliki, s spremno besedo, kritičnimi pogledi in avtorjevim odgovorom. Glej Honneth, Axel. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. New York: Oxford University Press.

⁵ Četudi obstajajo mnenja, da je le-ta odločilno pripomogla k institucionalno-sociološki in historični orientaciji Honnethovega programa socialne filozofije. Prim. Schafer, David T. 2017. »Pathologies of freedom: Axel Honneth's unofficial theory of reification.« *Constellations*, EarlyView.

obstoja substancialnih etičnih vrednot na stopnjah izvorne konstrukcije identitete in temeljne intersubjektivnosti, in sociološkim raziskovanjem družbene svobode, moralnosti in skupnega družbenega in političnega delovanja na stopnji družbenih institucij. Na področju razumevanja pomena hermenevtike družbenih patologij bo potrebno še nadaljnje delo, v nadaljevanju razprave pa želim podati nekaj smernic in splošnih pogledov na vlogo razumevanja prednosti praktičnega odnosa skrbi do drugega in do sveta ter problematike nepravilnih družbenih praks, ki je še posebno pereča v tem času spremenjenih družbenih komunikacij.

Honneth namreč pristopa s težnjo po revitalizaciji okostnelih družbenih teorij, pri čemer stremi k delovanju v desubjektiviranem svetu po kritikah postmodernih avtorjev in s težnjo, da zapuščino (zlasti zgodnejšega) Marxa premesti na polje kulture in politike. Vsekakor je moč pozdraviti hvalnico pomenu čustvenih in simpatetičnih intersubjektivnih razmerij, ki predhodijo znanstvenemu in objektivnemu pogledu na svet – v tem pogledu se Honnethova teorija pripoznanja umešča v širši tok sodobne kritike znanstvene pasivizacije in prevlade tehničnega mišljenja, kamor bi lahko umestili tudi hermenevtične mislece, neopragmatiste, neoaristoteljance, številne predstavnike sodobne francoske filozofije in paradigmo enaktivizma ter utelešene zavesti. Prav tako hvalevredno je Honnethovo upoštevanje zgodovinske stvarnosti postvarjanja v faktičnem svetu, – četudi sam pojem reifikacije ostaja zamagljen in nedorečen – prenosa vprašanja družbenih patologij na polje osebne integritete in normativnih pričakovanj individuumov raje kot zgodovinske nujnosti, ohranitve gibljive strukture socialnih institucij ter poizkusa podajanja nemetafizičnih osnov za diagnosticiranje družbenih disrupcij ter namesto tega utemeljevanje reifikacije s pomočjo razvojne psihologije, zlasti ob raziskavah avtističnih otrok. Prav vsaka od teh točk pa po sebi odpira nova polja za preizprašanje, ki se jih na tem mestu ne morem lotevati.⁶

Takoj je potrebno povedati, da je Honnethovo branje izbranih avtorjev dokaj problematično in samo po sebi zakriva obsežnost problematike zadanih fenomenov in potenciala razumevanja le-teh za sodobno kritično teorijo. Z navidezno psihologizacijo pojma reifikacije se tako nemara izgubi socio-teoretski naboj Lukácsevega videnja reifikacije kot strukturne anomalije sodobne družbe. Kolikor se reifikacija ne obravnava kot objektivni fenomen,⁷ temveč se pojavlja kot patološko ravnanje v odnosu do primarnega zadržanja, se izgubi tudi možnost, da bi postvarjenje razlo-

⁶ Med drugim glej Schafer, David T. 2017. »Pathologies of freedom: Axel Honneth's unofficial theory of reification.« *Constellations*, EarlyView; Feenberg, Andrew, 2011. »Rethinking Reification«, v *Georg Lukacs: The Fundamental Dissonance of Existence (Aesthetics, Politics, Literature)*, uredila Bewes, Timothy in Hall, Timothy. London in New York: Continuum, str. 101–20; Jütten, Timo. 2010. »What is Reification? A Critique of Axel Honneth.« *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 53 (3), str. 235–56.

⁷ O tem in o zanimivem poizkusu povezovanja Marxovega pojma blagovnega fetišizma s poznim Heideggerjem in njegovim konceptom tehnologije glej Lotz, Christian. 2013. »Reification through Commodity Form or Technology? From Honneth back to Heidegger and Marx.« *Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture & Society* 25 (2), str. 184–200.

žili s pomočjo socio-ekonomskih izhodišč, kar se zdi v družbi, v kateri se, kot je elegantno izrazil Nancy na osnovi Debordove teorije spektakla, »z imaginarno prisvojitvijo dovrši odtujitev lastne prisvojitve« (Nancy 2012, 76) skorajda neodgovorno ravnanje. K vprašanju avtentične imaginacije v družbi se na kratko še vrnemo. Kar je tu pomembno je, da čeprav je moč razumeti Honnethovo težnjo po premostitvi kritične teorije z Marxovega ekonomskega redukcionalizma k družbeno-kulturnim normativom delovanja, je le stežka moč zanikati pomen ekonomskih in razrednih neskladij v sodobni družbi ter pravične redistribucije dobrin.

Vendar pa družbena odtujitev, družba blagovnega fetišizma in ne nazadnje reifikacija niso le postavke v prostorski razporeditvi družbe; še posebno pri Lukáčsevi teoriji reifikacije igra pomembno vlogo sprememba na osi razumevanja časa – v družbi postvarjenja se tako zgodovinski procesi, dejanja in družbena razmerja postvarijo, transformirajo v ahistorične negibne strukture, ki zakrijejo njihovo provenienco v praktični udeležbi posameznikov v družbi (prim. Feenberg 2011, 105–111). Honneth sicer ni na napačni sledi ob kritiki Lukáčsevega čvrstega subjekta proletariata, vendar pri analizi fenomena reifikacije ne upošteva dovolj mehanizma zakrinkanja dialektične mediacije v zgodovini, ki obenem odtuji delavca in vendarle razkriva pogoje za družbeno emancipacijo.

Seveda je Honneth pozoren na potrebo po družbeni svobodi in transformaciji razmerij, vendar dasiravno za razliko od Habermasa poizkuša fungirati v novitem življenjskem svetu, v njegovem razumevanju primarne afektivne uglasitve v fundamentalnem pripoznanju umanjka časovna dimenzija oziroma zgodovinska razsežnost, ki bi razklenila njegovo sicer previdno postavljeno psihološko osnovo. Glede na umanjkanje antropoloških in ontoloških argumentov za moralne normative ob njegovi zgodovinski in institucionalno-sociološki teoriji družbene svobode se zdi, da bi prav korenitejše razumevanje temeljev normativnega ustroja družbe, ki sloni jo na fenomenologiji družbenih patologij, omogočilo korak proti razrešitvi zgoraj omenjenega nesoglasja, še posebno ob desubstanciaciji osebne in družbene identitete, ki jo omogoča branje Heglovega zagovora avtonomije kot samorealizacije, po kateri je identiteta definirana kot čista negativnost in kot taka fluidna koncepcija še ne definiranega – čistega potenciala posameznika, da postane, kar še ni in mu urejene družbene razmere omogočajo (gl. Deranty 2007, 92–111).

Vendarle pa se tu lahko in nemara moramo odpraviti v drugo smer. Kolikor je sruž teorije pripoznanja in družbene svobode življenjska *praxis*, se tu soočamo z dvema vzporednima miselnima premicama, ki sta zaznamovali intelektualni tok devetnajstega, dvajsetega in enaindvajsetega stoletja, eksistencialistično paradigmo, slonečo na Kierkegaardovi viziji avtentičnega posameznika, in Marxovo strukturalno razumevanje družbe, v kateri pa je, zlasti v delu zgodnejšega Marxa v obdobju okrog *Nemške ideologije*, prostor za perfekcionistično antropologijo. Med sferama vsaj bežno posreduje dejavnik, ki je bil vselej v ospredju alternativnih družbenih in političnih teorij, a pogosto ostal neizkoriščen (zlasti v drugi in tretji generaciji Frankfurtske šole kritične teorije): družbeni imaginarij in s tem povezana ideologija.

Kolikor je namreč posameznik vezan na faktični svet, v katerega je vržen, in razvija svoje bivanjske potenciale (samolastno eksistenco) na podlagi praktičnega, skrbnega udejstvovanja v svetu, je pogojen tudi s končnostjo eksistence. Na tej osnovi se izriše pomen koncepta ponovitve, gotovosti trenutka odločitve, ki ga Heidegger bržčas prevzame od Kierkegaarda »pri svoji izpostavitvi ekstaz časa in vloge trenutka v času kot horizontu biti« (Kierkegaard 1987, 244–5). Pa vendar, kaj ni vsaka ponovitev, odločno vračanje istega v drugačni preobleki, kot vselej nekaj novega, kot praznik, ki prenavlja tradicijo in jo osveži ter prepusti vselejšnji interpretaciji? Kaj ni ponovitev prepoznana v odzvanjanju praznika, ki vselej kliče k *vesele-mu praznovanju*, ki pa nikdar ni le mehanična ponovitev idejnih struktur, pač pa v aplikaciji njihovo vselej novo zasnavljanje in preoblikovanje ob ohranitvi izvorne pomena (prim. npr. Gadamer 2001, 109–111)?

Zdi se, da je naloga kompleksnejša. Kolikor je človek vselej družbeno bitje in je v tem primeru upravičeno prevzeti kot vodilni modus biti v svetu Heideggerjevo koncepcijo biti-z [Mitsein], kar denimo razvije Jean-Luc Nancy (gl. Nancy 2012), se avtentična eksistenca vzpostavlja v vzajemnem odnosu z distribucijo družbenih danosti. Simbolno ni posredovana le posamezna intelektualna in kulturna tradicija (dediščina) posamezne družbe, temveč so podane preko mreže simbolnih mediacij tudi socialne institucije kot relativno stabilni in trajni vzorci družbenega delovanja, pravna razmerja in zavest, politični programi, avtoritativni transcendenci (družbeni simboli) in ideološke prakse. Prav socialne patologije, kolikor niso zgolj neustrezna psihološka doumetja, pač pa se – in tu poudarjeno merim na reifikacijo – pojavljajo tudi kot družbene motnje na način okostnelosti produkcijskih, moralnih in političnih razmerij ter kot posledica nepravilne družbene in ekonomske razporeditve, pošiljajo svarilne klice in morebiti razkrivajo potrebno orientacijo normativnih pričakovanj družbenih deležnikov. Se je potrebno obrniti na primer h Corneliusu Castoriadis, ko le-ta opozarja na pomen imaginarnega v družbi, družbeno-zgodovinske zasnove institucije časa in imaginarne strukture družbe ter na obstoj dialektike individualne in kolektivne domišljije in avtonomije v družbeni sferi (prim. Castoriadis 1997)? Tudi če odgovorimo negativno, kolikor gre za vprašanje ontologije, je moč reči enako, ko govorimo na normativni ravni?

Mar ni komaj poldrugo desetletje po globalni gospodarski krizi, ki je razburkala temelje samonanašalnega se gospodarstva in razkrila boleost samopašnega neoliberalizma in se zdi, da je komunikacijski tok socio-politične strukture zatajil v potrebni preobrazbi čas, da se tudi družba in ne le posameznik zave pomena avtonomije, ki pa vendar ni nepogojena in se nahaja v dialektiki med predhodnimi možnostmi in sposobnostjo kreativnih dejanj?

Menim, da je tu most, kjer vsaj delno sovpadata družbeno-emancipacijski interes kritične teorije in težnja po avtentičnosti filozofije protoeksistencialističnega, eksistencialističnega ali hermenevitično-fenomenološkega tipa.

To je denimo doumel Paul Ricoeur, ko je s programom kritične hermenevtike nasledoval dialektiko reproduktivne in produktivne imaginacije – ideologije in utopi-

je – črpajoč iz uvidov zgodnjega Marxa, Althusserja, Mannheima, Habermasa, Webra in Geertza, pri kateri sta ideologija – obrazci vladajoče idejne strukture, ki podeljuje legitimnost in – in utopija – prostor imaginarne, brezčasovne, četudi nestvarne in, priznajmo, utopične kritike ideologije, predlogov razširitve možnosti in upanja na boljšo prihodnost – v medsebojno oplajajočem in pogojujočem se razmerju (gl. Ricoeur 1986). In kje se najlepše izraža družbena patologija kot tam, kjer je to razmerje porušeno in je utopija preganjana, ideologija pa se spremeni, če uporabim pojem Hannah Arendt, v logokracijo, kjer vladajo stalni procesi in so spreminjajoče se ideje otopele in izgublajo vlogo (gl. Arendt 1954)? Se morda ne dogaja prav to v zloglasno poimenovani postfaktični dobi, v kateri se nahajamo – dobi reificiranih komunikacijskih razmerij v času, ki ga ključno zaznamuje epidemija COVID-19?

::DRUŽBA V ČASU EPIDEMIJE COVID-19, SEKUNDARNI UČINKI KRIZE IN NORMATIVNO POGOJENA INTERPRETACIJA RAZMER

Vse od prvih mesecev leta 2020, ko je svet zajela zdravstvena kriza, je vsakdanje družbeno delovanje v zahodni družbi prilagojeno novemu tipu družbene eksistence, ki jo zahtevajo odzivi na nastop virusa COVID-19. Dolgotrajna kriza ne zaznamuje le zdravstvene panorame sodobnosti, temveč v oziru svojih neposrednih sekundarnih učinkov izpostavlja in potencira spremembe, ki so se v družbi zgodile v minulih desetletjih.

Spremembe so bile vedno dejavnik v družbenem obstoju, vendar se zdi, da se je stopnja, na podlagi katere se uresničujejo v sodobni družbi, izrazito pospešila v obdobju, ki je sledil vrsti kritičnih dogodkov in procesov: mdr. finančne krize 2007–2008, visoke stopnje migracij, ki je vplivala na razvoj radikalnejših oblik političnega delovanja, in zdravstvene krize ob nastopu COVID-19, zaradi katere smo primorani v ponoven razmislek o tem, kako se obravnavamo kot družbeni akterji, o naših dnevnih prioritetah in o tem, kako komuniciramo med seboj. Z navidezno vse hitrejšo stopnjo tehnološkega napredka se zdi, da se oblike družbenega delovanja danes precej razlikujejo od načina splošnega funkcioniranja družbe izpred manj kot dvajsetih let.

Hitro je moč prepoznati ekonomske, politične in tehnološke spremembe, ki jim botrovalo dolgo obdobje karantene in globalnih prilagoditev na obstoječe družbene razmere: gospodarska kriza zaradi visokih cen energetskih produktov, katerih veleprodajne cene so v nekaterih primerih narasle tudi za več kot 500 %⁸ in ki smo ji priča vse od druge polovice leta 2021, prilagoditev političnega udejstvovanja in

⁸ Prim. poročilo Evropske komisije o pričujočem problemu na: EUR-Lex. »Communication from the Commission to the European parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions: Tackling rising energy prices: a toolbox for action and support.« Dostop 27. 12. 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A660%3AFIN&qid=1634215984101>.

družbena trenja, ki odgovarjajo na politična dejanja, ter pospešen razvoj tehnoloških rešitev zaradi potreb družbene distanciacije so razmeroma enostavno razberljivi in neposredno občuteni učinki razsežne krize. Pri tem pa je vredno upoštevati tudi drugostopenjske, posrednejše spremembe, ki subtilnejše vplivajo na sprejemanje in funkcioniranje znotraj družbena vsakdana in med katerimi je moč izpostaviti vsaj porast psihičnih obolenj kot posledice družbene nestanovitnosti ter kompleksnejše spremembe v načinu komunikacije, za katere se zdi, da so naslednica dlje trajajočega procesa prilagoditve družbenega in političnega sporazumevanja v 21. stoletju, ki pa ga je dodatno potencirala pričujoča zdravstvena kriza. Na tem mestu lahko govorimo o dispoziciji družbene patologije, ki na podlagi kolektivnih družbenih motenj producira individualne disrupcije pri družbenih agentih.

Ni moč spregledati, da akumulacija učinkov zdravstvene krize in pospešenega tehnološkega napredka – normirana družbena oddaljitev, vedno bolj razširjena uporaba tehničnih pripomočkov pri vsakdanjih opravilih, razvoj spletnih medijev in družbenih omrežij – morda botruje vzpostavitvi nove družbene in komunikacijske panorame, znotraj katere se družbena in politična komunikacija orientirata po (vrednostnih) težnjah oziroma prisotnosti splošno sprejetih normativnih vodil. V sozvočju s tem, da se je, tako v Sloveniji kot na tujem, družbeno nezaupanje v minulih dveh letih pogosto prevedlo v protest proti politični oblasti, zdravstvenemu osebju in epidemiološkim ukrepom, se je tudi tip politične komunikacije prilagodil obstoječim razmeram, tehnološkemu razvoju in težnji po večji neposrednosti v načinu izražanja. Vse večja razširjenost spletnih medijev z ohlapnejšimi etičnimi in pravnimi standardi, enostavna dostopnost informacij v navezi z nevarnostjo dezinformacij na podlagi navidezne demokratizacije komunikacijskega prostora medmrežja, in splošen porast nezaupanja v politično oblast in delo strokovnih služb, ki ga uteleša vse bolj aktiven upor proti odločitvam zastopnikov oblasti, omogočajo širjenje pogosto neupravičenih strahov, potencializacijo (družbenega) nezaupanja in prisotnost teorij zarote, ki se pogosto aktivirajo na osnovi ideologiziranih in okostnelih pojmov, ki obenem služijo kot referenca medsebojnega povezovanja.

Ko se izrazi oziroma koncepti kot abstrakcije zgodovinskega udejstvovanja družbe izmaknejo razumevajoči aplikaciji v konkretnih življenjskih okoliščinah, je vselej prisotna nevarnost, da se razprava o vsebini izrečenega – torej o teoretičnih in normativnih razsežnostih določenega koncepta – trivializira v semantično diskusijo o goli formi izrekanja. Če uporabim terminologijo J. L. Austina, pomemben postane perlokucijski učinek izrekanja (torej dejanje, storjeno kot posledica izrečenega) in ne racionalna razprava o smislu posameznih konceptov v življenjskem svetu, v katerem se porajajo govorna dejanja.

Četudi manj neposredno zaznavno, trenutna družbena situacija, ki jo še vedno ključno zaznamuje zdravstvena kriza s svojimi neposrednimi in posrednimi učinki, izpostavlja zahtevo po določitvi (formalnih) vrednostnih okvirjev, kakršne je – četudi v končni instanci v nezadovoljivi obliki – v premenah svoje filozofije pripoznal Axel Honneth. Pri tem pa je vredno upoštevati, da že interpretacija

(normativnih) temeljev družbe zahteva hermenevtični prevod na podlagi samorazumevanja opazovalca in miselni napor, ki ga imaginacije idealiziranih tipov delovanja. Je moč narediti korak proti ustrežanju med kritično normativno teorijo in hermenevtičnim samozavedanjem?

::PREVOD IN INTERPRETACIJA: KRITIČNA TEORIJA DRUŽBE IN HERMENEVTIČNO SAMORAZUMEVANJE POSAMEZNIKA

Kot svari manj znani teoretik prve generacije Frankfurtske šole, Franz L. Neumann, lahko kolektivne socialne disrupcije producirajo psihične motnje pri posameznikih, ki se po psihoanalitičnem vzoru Freudovih individualnih motivov izražajo v obliki nevroz posameznikov in nezmožnosti učinkovitega prestopa med redi družbene dejavnosti (Neumann 2017). Na temeljni ravni pa neposreden dostop do normativnih vodil družbe in morebitnih kazalnikov vzrokov družbenih deformacij onemogoča vezivo družbenega obzorja v obliki simbolne mreže, ki posreduje med dejanji družbenih akterjev in njihovimi pomeni. Ideologije vendarle ne smemo razumeti v reduktivnem Marxovem pomenu kot zgolj dejavnik disimulacije, ki zakriva resnično naravno družbenih odnosov, pač pa kot produkt družbene imaginacije, ki obenem vzpostavlja temelje skupnemu zavedanju in poenotenju ter legitimira politično oblast. Fenomen ni enostavno obvladljiv in, kakor je menil Karl Mannheim, onemogoča očiten dostop do nevtralne zunanje točke vidljivosti (nezmožnost interpretacije ideologije, ki ne bila sama odvisna od opazovalčevega stojišča, kolikor je le-ta vselej znotraj ideološko formiranih tradicij, je antropolog Clifford Geertz kasneje poimenoval Mannheimov paradoks) (gl. Geertz 1973, 194–6).

Toda kako se prebiti do točke vidljivosti, s katere lahko podamo verodostojno kritiko ideologije in prepoznamo pritikline normativne strukture, ki vzgiblje družbeno-zgodovinske procese in, v njenih patoloških deformacijah, poraja dejavnike, ki se lahko, kot sem nakazal zgoraj, izrazijo kot individualne psihične motnje? Mar nismo danes, v času razvitega neoliberalizma ter številnih zdravstvenih, družbenih in političnih pretresov, soočeni z vedno večjim številom psihičnih obolenj, na nastanek katerih vplivajo zunanji dejavniki, zlasti ekonomski pritiski in manko pripoznanja v družbi? Ključno pri tem je, da teoretska kurativa po vzoru Heglove misli o družbeni svobodi na način reform norm, ki že obstajajo kot presežek konkretnih oblik delovanja v družbi,⁹ morda ne zadošča – morebiti že filozofska razprava zahteva radikalnejšo prevetritev ekonomske strukture, vzorcev političnega delovanja, zlasti pa modelov normativnih pričakovanj, ki stimulirajo družbeni boj in vzpostavljajo ogrodje javni razpravi o bodočih oblikah družbenega delovanja. Poizkus notranje reformacije v varnem sidrišču kapitalistične demokracije je navidezno preudarna in zrela poteza, ki ji pritrjujejo sodobne empirične in konceptualne raziskave

⁹ Prim. Honnethovo reinterpretacijo Heglove filozofije pravice znotraj koncepta družbene svobode v Honneth, Axel. 2014. *Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life*. Cambridge: Polity Press.

v politiki in ekonomiji, ter morebiti spekter edinih kredibilnih pričakovanj. Problem pa je, kadar tovrstno teoretiziranje spremlja duh resignacije, ki ne išče več oporišča za moralne ideale v družbi izven njenega udejanja v praksi, s čimer kritična teorija izgublja svojo prodornost in horizont pričakovanja emancipacije. Težava je tu že na ravni socialne interpretacije – kolikor izgubimo izpred oči konstitutivno vlogo (neoliberalne) ideologije, ki neobhodljivo posreduje pomene dejanj družbenih igralcev in procesov, težko zaznamo morebitno varljivost upravičenosti političnih avtoritet in načinov delovanja družbene moči. Ne glede na končni uspeh njegovih neutrudnih prizadevanj, se danes zdi še posebno hvalevreden večkrat prevetreni poizkus Jürgena Habermasa, da bi interpretaciji normativnega ustroja družbe zagotovil objektivne temelje s stališča nevtralnega opazovalca.¹⁰

Je takšno prizadevanje vselej utopično? V času, v katerem težnja k vsaj delni revoluciji v ponazarjanju normativnega pogona družbenih gibanj omogoča odkritje in potrditev ustreznost novih načinov delovanja družbe, političnih idealov in modelov komunikacije pogosto deluje odvečno ali pretirano optimistično, morda vendarle še vedno potrebujemo nek regulativni ideal, četudi je ta izraz morebiti že preveč obložen z zgodovinskimi konotacijami naivnega racionalizma in predpostavlja težko uresničljivo teoretsko panoramo. Tovrstno prizadevanje se tako nemara zdi utopično – a obenem takšno, ki prikaže na manko v razumevanju in pomaga teoretiku, da kar najuspešneje tolmači praktična dejanja v družbi v okvir teorije.

Medpotje med ideologijo in utopijo je zadeva prevoda, ki kliče po hermenevtični intuiciji pri osvetlitvi situacije, vzpostavljajoče dialog med igralci političnih premikov in sprememb ter opazovalci in zapisovalci, ki jih umeščajo v atlas duhovne-zgodovinske podobe družbenega sveta. Posebnega pomena pri kovanju teorije vsestnega opazovalca ima razumevanje nečesa, kar je doumel že Immanuel Kant v spisu *Kaj je razsvetljenstvo* (1784), še očitneje pa se izrazi pri avtorjih filozofske hermenevtike: potreba po samorazumevanju avtorja kot udeleženca v gibanju duha v dimenzijah zgodovine, vloge drugega – sotrpina in igralca v prvi vrsti družbene reprodukcije in zgodovinskih sprememb – ter končno zgodovinske razsežnosti, ki učinkuje s preteklostjo in se sprevidi v postajanju prihodnosti, naj si bo le-ta zgolj imaginarno predpostavljena ali umerjana na način prepoznave pričakovanega razvoja dogodkov.

Odprta vprašanja pri tem ostajajo, koliko mora teorija, ki jo s pomočjo dolžne imaginacije – dasiravno ob razumevanju možnih ideoloških in strukturnih deformacij družbene prakse mestoma zadržane in omejene – v svoje delo vključuje imenovani opazovalec družbeno-politične stvarnosti, podajati normativne predloge za vzpostavitev pravične družbe oziroma se zadovolji z deskripcijo družbene eksistence; nadalje tudi, če je moč ustrezno razrešiti teoretska nesoglasja med kantovskim formalni in abstraktnjši konstruktivistični princip razumevanja etične podstati ali

¹⁰ Glej denimo Habermas, Jürgen. »A Review of Gadamer's Truth and Method.« V *Hermeneutics and Modern Philosophy*, uredil Brice R. Wachterhauser, 243–76. Albany: State University of New York Press, 1986 in drugje.

heglovsko (historično) in aristotelsko (politično) inspiriranim izpostavljanjem pomena inherentno samorazvidnih pogojev za samouresničenje posameznika v obstoječi družbi. Ne glede na to pa je vloga teoretika jasna: z odgovornostjo mora prevzeti na pleča nalogo pozitivacije subjektivno razvite vizije akterja in ji najti pravo mesto v zgodovinskem poteku obstoječe družbe.

::ZAKLJUČEK

Danes - morda bolj kot v večini zgodovinskih obdobj - se mora pojasnjevalna rekonstrukcija družbe zavedati nevarnosti normativne slepote in oceniti družbene odnose in poti osebnostnega razvoja na podlagi pričakovanj o optimalnem stanju v družbi. Težko in morda nespametno je popolnoma odpraviti idejo določenega - četudi le delnega - *telosa* posameznikovega postajanja in družbenih gibanj. Kot so pokazali nesrečni politični odtisi, ki denimo preganjajo tradicionalne hermenevtične in postmoderne pristope, formalna razlaga verodostojne odločitve sama po sebi ni dovolj in jo je treba spremljati z moralnimi premisleki, ki predvidevajo in temu primerno omejujejo obseg možnih odzivov na zunanje izzive, osebnostne vzgibe in atribucije.

Poskus Axla Honnetha, da bi svoji teoriji pripoznanja podelil trdnejše (antropoške in ontološke) temelje se je do neke mere izjalovil na mestu, kjer bi se deskriptivna teorija družbe morala čvrsteje uskladiti s teorijo normativnih pričakovanj in se je zahtevno manevriranje med prepoznanjem vrednostnih in ontoloških temeljev posameznikovega in družbenega obstoja, formalno strukturo družbene normativnosti in anticipacijo družbenih gibanj na podlagi fleksibilnih pričakovanj družbenih deležnikov moralo umakniti bolj reformističnemu modelu vrednostne dispozicije na osnovi družbene svobode, ki jo je pričel zagovarjati kmalu po razmeroma medlo sprejetem poizkusu ontologizacije teorije pripoznanja v domeni reaktualizacije koncepta postvarjenja.¹¹

Vendar pa se zdi, da možnost kritične hermenevtike, ki bi povezala normativni model sodobne kritične filozofije in ontološko (samo)razumevanje posameznika in sveta na podlagi hermenevtične fenomenologije predstavlja potencialno ustrezno ogrodje za razumevanje pritiklin in možnosti normativnega razvoja sodobne družbe, kar ne nazadnje potrjuje študije avtorjev kot so Paul Ricoeur, Elizabeth Anne Kinsella ali Jonathan Roberge (gl. denimo Roberge 2011). V zvezi z družbo, v kateri način reprodukcije še vedno usodno določa kriza zaradi nastopa COVID-19 in jo zaznamuje porast števila patoloških dejavnikov, se vendarle zdi, da je zahteva po prepoznavi trdnejših normativnih vodil, usklajenih s pričakovanjih njenih individualnih deležnikov, upravičena težnja.

¹¹ Prim. kritike Judith Butler, Raymonda Geussa in Jonathana Leara v Honneth, Axel. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. New York: Oxford University Press, str. 97-143.

:VIRI

- Arendt, Hannah. 1954. »Diskussionsbeitrag.« V *Totalitarianism: Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences, March 1953*, uredil Friedrich, Carl J. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Castoriadis, Cornelius. 1997. *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Deranty, Jean-Phillipe. 2007. »Politicizing Honneth's Ethics of Recognition.« *Thesis Eleven* 88, str. 92–111.
- Deranty, Jean-Phillipe. 2016. »Between Honneth and Rancière: Problems and Potentials of a Contemporary Critical Theory of Society.« V *Recognition or Disagreement. A Critical Encounter on the Politics of Freedom, Equality, and Identity*, uredila Genel, Katia in Deranty, Jean-Philippe. New York: Columbia University Press.
- EUR-Lex. »Communication from the Commission to the European parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions: Tackling rising energy prices: a toolbox for action and support.« Dostop 27. 12. 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A660%3AFIN&qid=1634215984101>.
- Feenberg, Andrew. 2011. »Rethinking Reification«, v *Georg Lukacs: The Fundamental Dissonance of Existence (Aesthetics, Politics, Literature)*, uredila Bewes, Timothy in Hall, Timothy. London in New York: Continuum, str. 101–20.
- Fraser, Nancy, Honneth, Axel. 2003. *Redistribution or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange*. London in New York: Verso, str. 160–197.
- Gadamer, Hans-Georg. 2001. *Resnica in metoda*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Habermas, Jürgen. 1986. »A Review of Gadamer's Truth and Method.« V *Hermeneutics and Modern Philosophy*, uredil Brice R. Wachterhauser, 243–76. Albany: State University of New York Press.
- Heidegger, Martin. 2005. *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Honneth, Axel. 1992. »Integrity and Disrespect: Principles of a Conception of Morality Based on the Theory of Recognition.« *Political Theory*, 20 (2), str. 187–201.
- Honneth, Axel. 1996. *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Honneth, Axel. 2004. »Recognition and Justice: Outline of a Plural Theory of Justice.« *Acta Sociologica*, 47 (4), str. 351–64.
- Honneth, Axel. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. New York: Oxford University Press.
- Honneth, Axel. 2014. *Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life*. Cambridge: Polity Press.
- Jütten, Timo. 2010. »What is Reification? A Critique of Axel Honneth.« *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 53 (3), str. 235–256.
- Kierkegaard, Sören A. 1987. *Filozofske drobtinice ali Drobec filozofije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lotz, Christian. 2013. »Reification through Commodity Form or Technology? From Honneth back to Heidegger and Marx.« *Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture & Society* 25 (2), str. 184–200.
- Lukács, György. 1971. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nancy, Jean-Luc. 2012. *Singularna pluralna bit; Lepota*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Neumann, Franz L. 2017. »Anxiety and Politics,« *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 15 (2): 612–36.
- Petherbridge, Danielle. 2013. *The Critical Theory of Axel Honneth*. Plymouth: Lexington Books.
- Ricoeur, Paul. 1986. *Lectures on Ideology and Utopia*. New York: Columbia University Press.
- Roberge, Jonathan. 2011. »What is critical hermeneutics?« *Thesis Eleven* 106 (1): 5–22.
- Schafer, David T. 2017. »Pathologies of freedom: Axel Honneth's unofficial theory of reification.« *Constellations*, EarlyView.
- Walzer, Michael. 1994. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame in London: University of Notre Dame Press.
- Zurn, Christopher F. 2015. *Axel Honneth: A Critical Theory of the Social*. Cambridge in Malden, MA: Polity Press.